

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (τέλη 19ου αιώνα - 1913)

Ο 19ος αιώνας, όσον αφορά στη νότιο Βαλκανική, χαρακτηρίσθηκε αφενός από την προοδευτική κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αφετέρου από την κορύφωση των εθνικισμών των υπόδουλων χριστιανικών εθνοτήτων. Μια σειρά από εθνικοπλευθερωτικές επαναστάσεις και κινήματα εξασφάλισαν την πολυπόθητη ελευθερία στους Έλληνες, τους Σέρβους αλλά και τους Βούλγαρους. Παρά την απελευθέρωσή τους όμως τα νεοπαγή βαλκανικά κράτη ασφυκτιούσαν μέσα στα στενά σύνορά τους και αναζητούσαν την εδαφική επέκταση μέσω της απελευθέρωσης των «αλύτρωτων» αδελφών τους. Η Μεγάλη Ιδέα των Ελλήνων, η Ιλλυριστική κύνηση των Σέρβων και ο μεγαλοϊδεατισμός των Βουλγάρων αποτέλεσαν τα ιδεολογικά οχήματα, πάνω στα οποία στηρίχθηκε το όνειρο της εδαφικής επέκτασης. Η περιοχή όπου κατέχοχήν συγκρούονταν οι μεγαλοϊδεατισμοί των χωρών αυτών ήταν η γεωγραφική Μακεδονία. Δεν είναι εύκολο να περιγράψει κανείς με ακρίβεια τα εδαφικά δρια της μείζονος ή γεωγραφικής Μακεδονίας, κι αυτό γιατί ο όρος είχε ήδη αποκτήσει από τα τέλη του 19ου αιώνα καθαρά πολιτική σημασία, τα σύνορα δηλαδή της μείζονος Μακεδονίας διευρύνονταν ή συρρικνώνονταν ανάλογα με τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις των βαλκανικών κρατών αλλά και των Μεγάλων Δυνάμεων. Σε ένα

καταπληκτικό βιβλίο του ο Βρετανός Εθνογράφος H. Wilkinsον παρουσιάζει αναλυτικά τον τρόπο με τον οποίο συντάσσονταν οι εθνογραφικοί χάρτες της εποχής, καθώς και τα συμφέροντα τα οποία αυτοί υπηρετούσαν.³ Πάντως, επρόκειτο σε γενικές γραμμές για μια περιοχή που εκτείνονταν στον νότο από τον Όλυμπο και έφτανε προς βορράν έως το όρος Σκάρδος, βιορείως της πόλης των Σκοπίων.⁴ Η μετζων Μακεδονία μπορούσε με τη σειρά της να χωρισθεί νοητά σε τρεις ζώνες. Στον νότο, στην περιοχή δηλαδή που γειτνιάζει με τη Θεσσαλία, πλειοψηφούσαν οι ελληνόφωνοι πληθυσμοί, ενώ στη βόρεια ζώνη, βιορείως δηλαδή του Μοναστηρίου, της Στρώμνιτσας και του Μελενίκου, οι σλαβόφωνοι. Η κεντρική ζώνη τέλος, ανάμεσα στις δύο πρώτες, ήταν μια μικτή περιοχή κατοικούμενη από σλαβόφωνους, ελληνόφωνους και βλαχόφωνους πληθυσμούς.⁵ Δεν αποτελεί αυθαιρεσία επίσης ο ισχυρισμός πως στο σύνολο του χριστιανικού πληθυσμού της γεωγραφικής Μακεδονίας το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, οι ελληνόφωνοι ήταν μειοψηφία.⁶ Φυσικά σε μια εποχή όπως ο 19ος αιώνας, η γλώσσα ουδόλως αποτελούσε κριτήριο για την εθνική συνείδηση. Η θρησκεία ήταν εκείνη που καθόριζε την ταυτότητα των ανθρώπων. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η διάκριση των πληθυσμών γινόταν με βάση το θρήσκευμα, μεταξύ δηλαδή των Μουσουλμάνων και των «απίστων», Χριστιανών, Εβραίων κ.λπ. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, μάλιστα,

3. *Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia* (Λίβερπολ, 1951).

4. E. Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia* (Θεσσαλονίκη, 1964), σσ. 2-3.

5. Ευάγγ. Κωφός, «Ο υπόδουλος ελληνισμός από το 1833 έως το 1881. Μακεδονία», *Iστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 13 (Αθήνα, 1977), σ. 381.

6. Βασιλης Κ. Γούναρης, «Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας. Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940», *Μακεδονικά*, 29 (Θεσσαλονίκη, 1994), σσ. 211-212.

αποτέλεσε έως και το 1870 τον αποκλειστικό σχεδόν φορέα αντιπροσώπευσης των υπόδουλων χριστιανών απέναντι στην οθωμανική διοίκηση. Συνέβαλε επίσης καθοριστικά με την πολιτική του στη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και της ορθόδοξης παράδοσης. Θέλοντας να δειξει πως η γλώσσα δεν αποτελούσε κριτήριο της εθνικής συνείδησης, ο Γάλλος περιηγητής Βίκτωρ Μπερόάρ, που περιόδευσε στη Μακεδονία στα τέλη του 19ου αιώνα, διασώζει μια απάντηση σε σχετική ερώτηση που του έδωσε ένας κάτοικος της πόλης Στρούγκα. «Δε μιλούμε τα ρωμαϊκά εδώ, δεν είμαστε Έλληνες εμείς. Είμαστε Βούλγαροι, μας αποκρίνεται στα καθαρότερα ελληνικά του κόσμου».⁷ Η αντίληψη για την ακαταλληλότητα της γλώσσας ως κριτηρίου του εθνικού προσδιορισμού των κατοίκων ήταν βέβαια ορθή, απηχούσε όμως τις θέσεις της Ελλάδας, η οποία βρισκόταν σε αδυναμία να επικαλεστεί οποιαδήποτε γλωσσική συγγένεια με τους σλαβόφωνους πληθυσμούς της Μακεδονίας. Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστικά τα λόγια με τα οποία ο τοπικός μητροπολίτης απευθύνθηκε στα σλαβόφωνα παιδιά της πόλης Στρώμνιτσα: «Βλέπετε ότι μπορείτε να μιλάτε ξένην γλώσσαν, να είσθε όμως καλοί Έλληνες, όπως οι Αλσατοί είναι καλοί Γάλλοι».⁸

Τομή στην ιστορία της γεωγραφικής Μακεδονίας αποτελεί το 1870, όταν με σουλτανικό φιρμάνι αποσχίσθηκε η βουλγαρική Εξαρχία από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το γεγονός αυτό είχε συνέπειες πολλαπλάσιες των θρησκευτικών. Η Εξαρχία αποτέλεσε καρπό της πνευματικής χειραφέτησης του βουλγαρικού λαού και εξελίχθηκε βαθιμαία σε όχημα αμφισβήτησης της πρωτοκαθεδρίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου και

7. V. Berard, *Τουρκία και ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, μετάφρ. Μ. Λυκούδης (Αθήνα, 1987), σ. 141.

8. Περικλής Αργυρόπουλος, «Ο Μακεδονικός αγών. Απομνημονεύματα» στο Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμουν, *Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα* (Θεσσαλονίκη, 1984), σσ. 43-44.

μέσω αυτού της Ελλάδας στο χώρο των υπόδουλων χριστιανών, ιδιαίτερα των σλαβοφώνων*.

Στην αυτονομία της Εξαρχίας προστέθηκε λίγα χρόνια αργότερα, το 1878, μεσούσης της Ανατολικής κρίσης, η υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, με την οποία δημιουργούνταν η Μεγάλη Βουλγαρία, στα εδαφικά όρια της οποίας περιλαμβάνονταν ολόκληρη σχεδόν η Μακεδονία, εκτός από τη χερσόνησο της Χαλκιδικής, την πόλη της Θεσσαλονίκης και τις περιοχές νοτίως των Γιαννιτσών και της Έδεσσας. Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ακυρώθηκε όμως πολύ σύντομα, στις 13 Ιουλίου, από την υπογραφή μιας νέας συνθήκης, αποτέλεσμα της αντιπαράθεσης των Μ. Δυνάμεων της εποχής, εκείνης του Βερολίνου. Αποφασίσθηκε όμως η ίδρυση βουλγαρικής ηγεμονίας, ενώ η Μακεδονία τέθηκε εκ νέου υπό την εξουσία των Οθωμανών.⁹

Η δημιουργία μιας αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας, έστω και εδαφικά περιορισμένης, σηματοδότησε την έναρξη μιας εκπαιδευτικής και θρησκευτικής σταυροφορίας των Βουλγάρων στο χώρο της γεωγραφικής Μακεδονίας. Αντικειμενικός σκοπός ήταν η εμφύσηση βουλγαρικής συνείδησης στους σλαβόφωνους πληθυσμούς με απώτερο σκοπό την προσάρτηση της περιοχής στη Βουλγαρία. Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα η Μακεδονία κατακλύσθηκε από Βούλγαρους εκπαιδευτικούς και παπάδες αλλά και ένοπλους κομιτατζήδες, οι οποίοι εργάσθηκαν σκληρά για την εξυπηρέτηση των βουλγαρικών επιδιώξεων. Την ίδια εποχή η Ελλάδα ήταν σταθερά προσα-

* Για το Βουλγαρικό Σχίσμα, τη θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και την αντίδραση της ελλαδικής εκκλησίας, βλ. την ενδιαφέρουσα μελέτη του Παρασκευά Ματάλα, *Έθνος και Ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό Σχίσμα* (Ηράκλειο, 2002).

9. Για τις διαπραγματεύσεις, το διπλωματικό παρασκήνιο, τους όρους και τα αποτελέσματα των συνθηκών του Αγίου Στεφάνου και του Βερολίνου, βλ. τη μελέτη του Ευάγγελου Κωφού, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881* (Αθήνα, 2001).

νατολισμένη στις εξελίξεις στην Κρήτη και η κραυγαλέα απουσία της από τη Μακεδονία ήταν αδύνατον να καλυφθεί από την ιδιωτική πρωτοβουλία συλλόγων, όπως π.χ. ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων». Μάλιστα, μετά την ταπεινωτική ήττα από την Τουρκία στον πόλεμο του 1897, η αδυναμία της επίσημης Ελλάδας να παρέμβει στις εξελίξεις στη Μακεδονία έγινε ακόμα πιο έντονη. Περισσότερο αποτελεσματική στάθηκε η αντίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο υπό την καθοδήγηση του Ιωακείμ Γ', απέστειλε στη Μακεδονία, στις αρχές του 20ού αιώνα, νέους, μορφωμένους και δραστήριους ιεράρχες, όπως τον Γερμανό Καραβαγγέλη στην Καστοριά, τον Ιωακείμ Φορόπουλο στο Μοναστήρι και τον Χρυσόστομο Καλαφάτη στη Δράμα.

Η απόσχιση της βουλγαρικής εκκλησίας οδήγησε, το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, σε οξύτατες αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό των μακεδονικών κοινοτήτων. Όσοι από τους σλαβόφωνους χωρικούς προσχώρησαν στην Εξαρχία, ονομάσθηκαν «Εξαρχικοί», ενώ όσοι παρέμειναν πιστοί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, χαρακτηρίσθηκαν «Πατριαρχικοί». Το ενδιαφέρον όμως είναι πως μια θρησκευτική διαμάχη αντιμετωπίσθηκε από τους εκπροσώπους των εθνικών κρατών ως εθνοτική, καθώς η προσχώρηση στην Εξαρχία θεωρήθηκε ένδειξη βουλγαρικής εθνικής συνείδησης και η εμμονή στο Πατριαρχείο ελληνικής. Χρησιμοποιήθηκε μάλιστα η θρησκευτική ένταξη από τα βαλκανικά κράτη σε ποικίλους εθνογραφικούς χάρτες και στατιστικές αναλύσεις, προκειμένου να προωθηθούν διπλωματικά τα αλυτρωτικά όνειρά τους. Θα πρέπει όμως να επισημανθεί πως τις περισσότερες φορές η επιλογή θρησκευτικού στρατοπέδου από τους κατοίκους ενός χωριού δεν ήταν προϊόν ελεύθερης επιλογής, αλλά αποτέλεσμα κυρίως των αντιθέσεων στο εσωτερικό των κοινοτήτων καθώς και των ποικιλόμορφων πιέσεων που ασκούσαν οι ένοπλες ομάδες των Βουλγάρων κομιτατζήδων και των Ελλήνων ανταρτών όπως και οι τοπικοί μη-

τροπολίτες, πιέσεις οι οποίες έγιναν αφόρητες μετά το 1900. Γι' αυτό και η μεταπήδηση από το ένα θρησκευτικό στρατόπεδο στο άλλο αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό φαινόμενο στα χωριά της Μακεδονίας την εποχή αυτή. Γράφει χαρακτηριστικά ο Μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης: «Τη 29η εχοροστάτησα επ' εκκλησίας παρόντων όλων των περιοχών, ωμήλησα προς αυτούς, ανέγνωσα συγχωρητικήν ευχήν, οι δε σχισματικοί ιερείς, 3 της Ζαγοριτσάνης, 2 Μπομπίστης, 2 Μοκραίνης και είς Γκορέντης, ξητήσαντες το έλεος της Εκκλησίας και επιδείξαντες μετάνοιαν δια την αποσκίρτησιν συμφώνως τας διατάξεις των ιερών Κανόνων ωρισθησαν εντός του Αγίου Βίηματος ότι θα μείνωσι πιστοί και αφωσιωμένοι τη Μητρί Εκκλησία και τας παραδόσεοι μέχρι τάφου».¹⁰ Επίσης, ο Έλληνας Πρόδεινος στο Μοναστήρι Καλλέργης παρέθεσε κατάλογο 65 κοινοτήτων που, όπως ισχυρίζόταν, είχαν εξαναγκασθεί να προσχωρήσουν στην Εξαρχία. «Ενοπλοι και άσπλοι», έγραψε ο Καλλέργης, «πολυάριθμαι και ολιγάριθμαι συμμοριάι περιτρέχουσαι την περιφέρειαν της δικαιοδοσίας αντών εκάστη, βιάζουσι τους χωρικούς εις υπογραφήν δηλώσεων ευνοϊκών τοις Βουλγάροις και επίθεσιν των κοινοτικών σφραγίδων».¹¹

Η βουλγαρική διείσδυση στην περιοχή της Μακεδονίας υποβοηθήθηκε και από την οικονομική κρίση που ταλάνισε την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο λυκόφως του 19ου αιώνα και ώθησε ένα μεγάλο μέρος της μακεδονικής νεολαίας στην αποδημία.¹² Η κρίση αυτή ταλαιπώρησε ιδιαίτερα το σλαβόφωνο στοιχείο, η συντριπτική πλειοψηφία του οποίου ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Μέσα σε ένα τέτοιο κλί-

10. Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, *Oι απαρχές του Μακεδονικού Αγώνα (1903-1904)*. 100 έγγραφα από το Αρχείο των Υπουργείων των Εξωτερικών της Ελλάδος (Θεσσαλονίκη, 1996), σ. 81.

11. Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, ό.π., σ. 136.

12. Basil C. Gounaris, «Emigration from Macedonia in the Early Twentieth Century», *Journal of Modern Greek Studies*, 7 (1989), σσ. 133-153.

μα, βουλγαρικές οργανώσεις όπως η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (Ε.Μ.Ε.Ο.) απέκτησαν σύντομα αρκετούς οπαδούς, αφού στο πρόγραμμά τους είχαν εντάξει, μεταξύ άλλων, οικονομικά αιτήματα και παροχές, όπως παραγραφή των χρεών και αναδασμό.¹³ Ως αποτέλεσμα επακολούθησε η σταδιακή παραγώση ισχυρών βουλγαρικών ερεισμάτων στο μακεδονικό χώρο και η καλλιέργεια στους κατοίκους μιας επαναστατικής ιδεολογίας που ήταν προσανατολισμένη προς τη Σόφια.

Η κορύφωση της βουλγαρικής επαναστατικής δραστηριότητας στο μακεδονικό χώρο ήρθε το 1903, ανήμερα της γιορτής του προφήτη Ηλία στις 20 Ιουλίου/2 Αυγούστου. Τότε ξέσπασε η λεγόμενη εξέγερση του Ίλιντεν, η οποία προετοιμάσθηκε από εγχώριες και εξωτερικές βουλγαρικές οργανώσεις.¹⁴ Απώτερος σημείος της εξέγερσης στάθηκε η προσάρτηση της Μακεδονίας στη Βουλγαρία. «Ο σημείος στον οποίο είναι πιστά ταγμένοι, η πρόθεση των κομιτάτων και ο στόχος των συμμοριών είναι η επαγγελία πως θα επιβραβευτούν ως ελεύθεροι Βουλγάροι, είναι μια αυτονομία για τη Μακεδονία, που φυσικά θα είναι βουλγαρική αυτονομία. Τίποτε λιγότερο δεν πρόκειται να τους ικανοποιήσει, τίποτε δεν θα τους σταματήσει, όσον καιρό η βουλγαρική επικράτεια γειτονεύει μαζί τους», παρατηρούσε τον Ιούνιο του 1903 ο Βρετανός Πρόξενος Ραφαέλ Φοντάνα.¹⁵ Παρά τις οικονομικές υποσχέσεις όμως και την έκκληση βοήθειας από τη Βουλγαρία και τη Ρωσία, τόσο οι Σλαβόφωνοι

13. Για το ρόλο της Ε.Μ.Ε.Ο. και των άλλων βουλγαρομακεδονικών οργανώσεων, βλ. τη μελέτη του Duncan Perry, *The Politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements, 1893-1903* (Λονδίνο, 1988).

14. Περισσότερα για την εξέγερση του Ίλιντεν και τις εκτιμήσεις των Ευρωπαίων διπλωματών της εποχής, βλ. στο Βασίλης Κ. Γουναρης, Άννα Α. Παναγιωτοπούλου, Άγγελος Α. Χοτζίδης (επιμ.), *Τα γεγονότα του 1903 στη Μακεδονία μέσα από την ευρωπαϊκή διπλωματική αλληλογραφία* (Θεσσαλονίκη, 1993).

15. Γουναρης, Παναγιωτοπούλου, Χοτζίδης, σ.π., σ. 152.

όσο και οι υπόλοιποι εντόπιοι Μακεδόνες απέψυγαν να συμμετέχουν ενεργά φοβούμενοι τα τουρκικά αντίποινα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η εξέγερση εκείνη να αποτύχει, καθώς σύντομα πνίγηκε από τους Τούρκους στο αίμα. Μάλιστα, ιδιαίτερα μεγάλες καταστροφές υπέστησαν τότε οι ελληνικές κοινότητες του Κρουσόβου, του Νυμφαίου και της Κλεισούρας.

Όμως, παρά το βραχύβιο του χαρακτήρα της, η εξέγερση του Ίλιντεν στάθηκε η αφετηρία για τη διεθνοποίηση αφενός της βουλγαρικής άποψης για το Μακεδονικό Ζήτημα και αφετέρου για την κινητοποίηση της επίσημης Ελλάδας και την έναρξη της ελληνικής αντεπίθεσης. Από το 1904, όταν ο ευπατρίδης Παύλος Μελάς άφησε την τελευταία του πνοή στο χωριό Στάτιστα της Καστοριάς έως και το 1908, όταν ξέσπασε η Νεοτουρκική Επανάσταση, την περίοδο της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα όπως αποκαλείται, Έλληνες και Βουλγαροί αντάρτες συγκρούσθηκαν σφοδρά στα μακεδονικά βουνά για τον έλεγχο της περιοχής.¹⁶ Η περίοδος αυτή υπήρξε ίσως και η πλέον επώδυνη για τις μακεδονικές κοινότητες, αφού ο φόβος για αντίποινα των ενόπλων σωμάτων, ελληνικών και βουλγαρικών, τις υποχρέωντες να λειτουργούν καιροσκοπικά προσχωρώντας κάθε φορά στο στρατόπεδο του πιο ισχυρού. Είναι η ίδια εποχή που στα μακεδονικά χωριά είχαν δημιουργηθεί δύο ισχυρές πολιτικές παρατάξεις, οι «Ελληνίζοντες» και οι «Βουλγαρίζοντες», οι οποίες αποτελούσαν μετεξέλιξη της παλαιότερης

16. Για τα γεγονότα της περιόδου 1904-1908, βλ. την κλασική μελέτη του Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913* (Θεσσαλονίκη, 1966). Βλ. επίσης την έκδοση του Γενικού Επιτελείου Στρατού/ Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, *O Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην γεγονότα* (Αθήνα, 1979), Κωνσταντίνος Α. Βακαλόπουλος, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904 - 1908* (Θεσσαλονίκη, 1987) καθώς και την έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου και του Μουσείου του Μακεδονικού Αγώνα, *O Μακεδονικός Αγώνας. Συμπόσιο* (Θεσσαλονίκη, 1987), όπου περιέχονται ενδιαφέρουσες εργασίες για διάφορες πτυχές του Μακεδονικού Αγώνα.

διάκρισης σε «Πατριαρχικούς» και «Εξαρχικούς» και οι οποίες, παρά τα πολλά κοινά τους στοιχεία, χωρίζονταν συχνά μεταξύ τους από αγεφύρωτες διαφορές. «Ως συνήθως εν Μακεδονίᾳ, πρώτον εισέρχεται εις τα χωρία ο εκ συμφερόντων ανταγωνισμός και είτα κατ' ανάγκην μετατρέπεται εις εθνικόν», παρατηρούσε ο Έλληνας Προδέσιος στη Θεσσαλονίκη Λάμπρος Κορομηλάς¹⁷ και ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης-Αινιάν, ο περίφημος καπετάν Ακρίτας, συμπλήρωνε: «Ο εν Μακεδονίᾳ βουλγαρισμός προέκυψεν από τα μεταξύ των κοινοτικών συμβουλίων μίση. Η αντιπολίτευσις εγίνετο βουλγαρική, προσηλυτιζούσα τον αγράμματον χωρικόν». ¹⁸ Η πολιτικοποίηση των κοινοτικών διαφορών και η αδυναμία συγκρότησης εθνικών παρατάξεων ευνοούσαν τη συχνή αλλαγή στρατοπέδων για λόγους συμφέροντος. Γράφει σχετικά ο Περικλής Αργυρόπουλος: «Ενθυμούμαι ότι προύχων εις τα Πορόδια, μη επιτυχών την πρόσληψιν του μεγαλυτέρου νιού του ως υποτρόφου εις το ελληνικόν γυμνάσιον, τον ενέγραψε εις φουμανικόν σχολείον και εσχημάτισε βουλγαρικήν κοινότητα εις Κάτω Πορόδια». ¹⁹ Θέλοντας να δεῖξει πως οι επιλογές των χωρικών δεν αποτελούσαν αδιαμφισβήτητο τεκμήριο της εθνικής τους συνείδησης, ο Δ. Καλλέργης έγραφε το Μάρτιο του 1904 ενημερώνοντας τον πολιτικό του προϊστάμε-

17. Για την πολιτικοποίηση των διαφορών στο εσωτερικό των μακεδονικών κοινοτήτων στις αρχές του 20ού αιώνα, βλ. Βασιλής Κ. Γούναρης, «Εθνοτικές ομάδες και κομματικές παρατάξεις στη Μακεδονία των Βαλκανικών Πολέμων», *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914* (Αθήνα, 1993), σσ. 189-202.

18. Κωνσταντίνος Μαζαράκης-Αινιάν, «Ο Μακεδονικός Αγών. Αναμνήσεις» στο Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (επιμ.), *Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα* (Θεσσαλονίκη, 1984), σ. 203.

19. Αργυρόπουλος, σ.π., σ. 46.

νο: «ο αυτός άνθρωπος σήμερον μεν δύναται να ομιλή και να εργάζεται υπέρ των Βουλγάρων, αύριον δε υπέρ των Ελλήνων, ή υπό τούτου μεν να παρίσταται ως ένθερμος βουλγαρόφρων υπ' εκείνου δ' ως ελληνόφρων ἀκρως».²⁰

Ο Μακεδονικός Αγώνας δύναται είχε μάλλον άδοξο τέλος. Το 1908 η επανάσταση των Νεοτουρκών στη Θεσσαλονίκη και οι υποσχέσεις τους για ισονομία και ισοπολιτεία δύνανται των υπηκόων της αυτοκρατορίας ανεξάρτητα από θρησκεία και εθνότητα, υπεροχέασαν, θεωρητικά τουλάχιστον, τα αιτήματα των ανταγωνιζόμενων εθνικών ομάδων, οι οποίες πείστηκαν στις υποσχέσεις των Τούρκων καταθέτοντας τα σπλα.²¹ Οι Έλληνες αντάρτες που βρίσκονταν στα βουνά κατέβηκαν με πίκρα στην ύπαιθρο, είχαν άλλωστε απωθήσει σημαντικά τους Βούλγαρους αντιπάλους τους ανατρέποντας μέσα σε τέσσερα μόλις χρόνια όσα οι Βούλγαροι είχαν πετύχει σε δυόμισι δεκαετίες, και συμφιλιώθηκαν τυπικά με τους Βούλγαρους και τους Τούρκους. «Με σφιγμένη την καρδιά εγκαταλείπουμε την επομένη εδάφη προσφύλκη, βουνά δοξασμένα, τάφους ηρώων, λαός καρτερικό, λαός πιοτό εις τα ελληνικά ιδεώδη... ο αγώνι διεκόπη τόσον απροόπτως εις εποχήν που είχαμε γίνει πλέον κύριοι της καταστάσεως, εις εποχή που δεν μπορούσαν πλέον οι κομιτατζήδες να σωθούν πουθενά και θα έμεναν τα χωριά ελεύθερα να εκλέξουν τον εθνικό δρόμο».²² Ο αγώνας είχε λάβει τέλος χωρίς να επιτευχθεί ο στόχος καμιάς πλευράς, η εξουδετέρωση δηλαδή του αντιπάλου και η δημιουργία ερεισμάτων ώστε με τη διαφαινόμενη οθωμανική κατάρρευση να προσαρτηθεί η διεκδικούμενη περιοχή.

20. Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, δ.π., σ. 152.

21. Για τη Νεοτουρκική Επανάσταση, βλ. τη μελέτη του Κωνσταντίνου Βακαλόπουλου, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)* (Θεσσαλονίκη 1988).

22. Γιώργος Πετσίβας (επιμ.), *Iωάννον Καραβίτη, Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα*, τόμ. 2 (Αθήνα, 1994), σ. 812.

Η πολιτική των Νεοτούρκων όμως, ουδόλως καλύτερη από εκείνη του Σουλτάνου, διέψευσε πολύ σύντομα τις προσδοκίες των χριστιανών υπηκόων. Το γεγονός αυτό οδήγησε τα βαλκανικά κράτη στην απόφαση να αντιδράσουν δυναμικά. Έτσι η Βουλγαρία, η Ελλάδα, η Σερβία και το Μαυροβούνιο συνασπίστηκαν στις αρχές του 1912 εναντίον της Τουρκίας κηρύσσοντάς της τον πόλεμο. Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος έληξε με ήττα της Τουρκίας και με ταυτόχρονη αποχώρησή της από την ευρωπαϊκή ήπειρο. Η Συνθήκη του Λονδίνου (30 Μαΐου 1913), οποία τερμάτισε τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο, επικύρωσε αυτά που είχαν ήδη επιβληθεί στα μέτωπα του πολέμου. Στο άρθρο 2 καθορίζοταν ότι ο Σουλτάνος θα εκχωρούσε στους συμμάχους ηγεμόνες «πάσας τας επί της ευρωπαϊκής ηπείρου εδαφικάς εκτάσεις της αυτοκρατορίας αυτού προς δυσμάς γραμμής αρχομένης από της επί του Αιγαίου πελάγους Αίνου μέχρι της επί του Ευξείνου πόντου Μηδείας, εξαιρουμένης της Αλβανίας».²³

Παρά τη φαινομενική εκεχειρία όμως, η Συνθήκη του Λονδίνου περισσότερο επέτεινε παρά άμβλυνε τις αντιθέσεις μεταξύ των όμιορων βαλκανικών κρατών και δεν εκτόνωσε το αυξανόμενο κλίμα εθνικισμού στο εσωτερικό τους. Έτσι, στο μεσοδιάστημα της ειρήνης, η Ελλάδα προσέγγισε το Βελιγράδι και στις 19 Μαΐου/1 Ιουνίου 1913 οι δύο χώρες υπέγραψαν Συνθήκη ειρήνης, φιλίας και αμοιβαίας προστασίας.²⁴ Λίγο αργότερα τα σύννεφα του πολέμου, που είχαν συγκεντρωθεί πάνω από τα ταραγμένα Βαλκάνια, οδήγησαν σε νέα καταγίδα. Τη νύχτα της 16/29ης Ιουνίου 1913, βουλγαρικές στρατιωτικές δυνάμεις προσέβαλαν απροειδοποίητα τις σερβικές μεθοριακές γραμμές κο-

23. Σ. B. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος. 1828-1964*, τόμ. 3 (Αθήνα, 1966), σ. 365.

24. Ministère des Affaires Étrangères, *Traité d'Alliance Gréco-Serbe* (Αθήνα, 1917), texte No 2.

ντά στη Γευγελή και τις αντίστοιχες ελληνικές κοντά στις Ελευθερούπολης και τη Νιγρίτα.²⁵ Ο κύβος είχε ωριφθεί. Οι πολεμικές αναμετρήσεις, που είχαν διακοπεί λίγους μήνες νωρίτερα, επαναλήφθηκαν με μεγαλύτερη ένταση. Αυτήν τη φορά όμως το ξητούμενο δεν ήταν η εκδίωξη των Οθωμανών από τη Βαλκανική, αλλά η διανομή των εδαφών που αυτοί είχαν εγκαταλείψει.

Η Κυβέρνηση της Σόφιας, που ενισχυόταν από τις Κεντρικές Δυνάμεις, πολύ γρήγορα βρέθηκε σε μειονεκτική θέση. Τιμήματα του ελληνικού στρατού με αστραπιαίες ενέργειες προέλασαν σύντομα στην Κεντρική και την Ανατολική Μακεδονία. Στις 4 Ιουλίου 1913 ο ελληνικός στρατός μπήκε στην πόλη του Κιλκίς, στις 9 Ιουλίου κυρίευσε την Καβάλα, στις 11 Ιουλίου τις Σέρρες και στις 14 του ίδιου μήνα την πόλη της Δράμας.²⁶ Η στρατιωτική ήττα της Βουλγαρίας ήταν σαρωτική. Ένα μήνα αργότερα (10 Αυγούστου 1913), η Συνθήκη του Βουκουρεστίου οριστικοποίησε και τυπικά το τέλος του Β' Βαλκανικού Πολέμου.

Η Ελλάδα απεκόμισε σημαντικά κέρδη από τους Βαλκανικούς Πολέμους. Η Θεσσαλονίκη, η Χαλκιδική, το λιμάνι της Καβάλας και ολόκληρη σχεδόν η ενδοχώρα καθώς και η νότια Ήπειρος πέρασαν στην κατοχή της. Στο σύνολο της γεωγραφικής Μακεδονίας η Ελλάδα προσάρτησε το 51,5%, η Σερβία το 38,4% και η Βουλγαρία το 10,1%. Ετσι, η έκταση της χώρας αυξήθηκε από 25.014 σε 41.933 τετραγωνικά χιλιόμετρα και ο πληθυσμός της από 2.666.000 σε 4.363.000 κατοίκους.²⁷ Αντίθετα όμως με τη Μακεδονία, η Δυτική Θράκη παραχωρήθηκε στη Βουλγαρία.

25. Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Επίτομη ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913* (Αθήνα, 1987), σ. 213.

26. Μαρκεζίνης, σ.π., σσ. 215-220.

27. Ernst Christian Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913* (Λονδίνο, 1938), σ. 453.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΜΟΝΗ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ: ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

α') Ελληνικές στατιστικές

Η Μακεδονία και η εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού της απασχόλησε τους Έλληνες επιστήμονες πολύ πιο ποιν από την ενσωμάτωσή της μισής και πλέον στο ελληνικό υράτος. Ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, όταν δεν είχαν κινητοποιηθεί ακόμη οι Έλληνες της Μακεδονίας, άρχισαν να παρουσιάζονται οι πρώτες στατιστικές αναλύσεις και εκτιμήσεις για την εθνολογική σύνθεση των μακεδονικών εδαφών. Οι μελέτες αυτές αυξήθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα, όταν επιχειρήθηκε η ιστορική τεκμηρίωση της υπεροχής των Ελλήνων στην περιοχή, και πολλαπλασιάσθηκαν λίγο αργότερα, καθώς κορυφώνταν η διαμάχη των βαλκανικών χρατών για τη διανομή της γεωγραφικής ή μείζονος Μακεδονίας. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο όρος *στατιστική* δηλώνει ότι τα εξαγόμενα πληθυσματικά στοιχεία προέρχονταν από πληροφορίες που συγκέντρωναν συνήθως οι κατά τόπους κυβερνητικοί υπάλληλοι ή οι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι. Δεν επρόκειτο δηλαδή για απογραφή του πληθυσμού, για συστηματική δηλαδή καταμέτρηση των μονίμων κατοίκων, αλλά για υπολογισμό, άλλοτε περισσότερο και

άλλοτε λιγότερο αξιόπιστο, του αριθμητικού τους όγκου. Ο Μ. Μπέτος, Πρόξενος της Ελλάδας στο Μοναστήρι στις αρχές του 20ού αιώνα, με επιστολή του προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Αθω Ρωμάνο, περιέγραφε ως εξής τις ιδιαιτερότητες και τις δυσκολίες των στατιστικών αναλύσεων:²⁸

«Κατανοών την μεγάλην χρησιμότητα στατιστικής της όλης Μακεδονίας όσον ένεστιν ακριβούς, δεν έπανσα από ετών και εξ' ιδίας πρωτοβουλίας να φροντίζω, εφ' όσον επέτρεπον αι άλλαι εργασίαι, προς συλλογήν της διά την στατιστικήν του Βιλαετίου Βιταλίων ύλης. Ατυχώς δεν ηδυνήθην να φέρω εις πέρας το πολλής σημασίας έργον τούτο, ως εκ των μεγάλων και έστιν ότε ανυπερβλήτων δυσχερειών, ας εν τη εκτελέσει παρουσιάζει. Άτι επίσημοι τουρκικαὶ πληροφορίαι των ημερολογίων (σαλναμέ) είνε ατελέσταται, και πολλήν ενέχουσι την διαστροφήν των ονομάτων και την σύγχυσιν των πληροφοριών. Αι των Μητροπόλεων είνε πενιχραί και αναξιόπιστοι, διότι μετά οαθυμίας πάντοτε συλλεγόμεναι διαλαμβάνονται μόνον περί των εις αυτάς υπαγομένων Ορθοδόξων, και τούτο άνευ ουδεμιάς τάξεως και διακρίσεως των διοικητικών διαιρέσεων. Οι δυνάμενοι δε να χρησιμεύσωσιν εις την συλλογήν της ύλης, ομογενείς και διδάσκαλοι των μεμακρυνομένων μερών, δυσκόλως αναλαμβάνονται τοιούτουν είδονται εντολάς εκ φόρου μη εν τη ερεύνη και τη διεξαγωγή παρεξηγηθώσιν υπό των τουρκικών Αρχών ή διαβληθώσι προς αυτάς, και αναλαμβάνοντες σπανίως φέρουσιν εις πέρας την εργασίαν ακριβώς κατά τα διδόμενα υποδείγματα και τας οδηγίας, ότε χρεία νέων διασαφήσεων πανταχού το στατιστικόν έργον είνε δύσκολον, εν Τουρκίᾳ δε δια τους εκτεθέντας λόγους αποβαίνει δυσκολώτατον και χρηζεῖ χρόνου μακρού και επιμονής πολλής. Αι στατιστικά δε αι δια των Μητροπόλεων και δια πληροφοριών ανακριβών και αβασανίστων ουδεμίαν έχουσιν αξίαν και εις πλημμελή συμπεράσματα δύνανται να οδηγήσωσι τον εις αυτάς στηριζόμενον».

28. Αρχείο Υπουργείου των Εξωτερικών (στο εξής Ι.Α.Υ.Ε.)/1900/ΑΑΚ/Δ, «Αναφοραί και εκθέσεις προξενικών Αρχών περί των εν τη περιφερεία των Μητροπολιτών και Επισκόπων Οικουμενικού Θρόνου και βουλγαρικής Εξαρχίας», Μ. Μπέτος προς τον Αθω Ρωμάνο, Μοναστήρι, 27 Μαρτίου 1900, αρ. πρωτ. 70.

Βασικό κριτήριο για τη σύνταξη των περισσοτέρων ελληνικών στατιστικών αποτέλεσε η εθνική συνείδηση ή το «φρόνημα» των κατοίκων, προκειμένου για τη διάκριση των Σλαβοφώνων σε Έλληνες και Βούλγαρους και των Βλάχων σε Έλληνες και Ρουμανίζοντες, αλλά και η θρησκεία, προκειμένου να διαχωριστούν οι Έλληνες από τους Εβραίους και τους Τούρκους. Με βάση το «φρόνημα», που πήγαζε βεβαίως από την εκκλησιαστική υπαγωγή, οι πατριαρχικοί Σλαβόφωνοι θεωρήθηκαν Έλληνες, ενώ οι εξαρχικοί Βούλγαροι.

Η πρώτη ελληνική στατιστική παρουσιάσθηκε το 1899 από τον Καθηγητή της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών, Κλεάνθη Νικολαΐδη. Ο Νικολαΐδης δημοσίευσε έναν εθνογραφικό χάρτη της Μακεδονίας έχοντας ως κριτήριο όχι τη μητρική γλώσσα των κατοίκων, αλλά εκείνη την οποία χρησιμοποιούσαν στις εμπορικές τους συναλλαγές.²⁹ Έτσι, στην περιοχή όπου κυριαρχούσε η ελληνική γλώσσα και που εκτεινόταν από τον Όλυμπο έως λίγο βορειότερα του Μοναστηρίου και της Στρώμνιτσας και νότια του Μελένικου και του Νευροκοπίου, κατοικούσαν 594.500 Έλληνες και 126.500 Σλάβοι (Σέρβοι και Βούλγαροι).³⁰ Ωστόσο, η απήχηση του εθνογραφικού χάρτη του Έλληνα Καθηγητή ήταν περιορισμένη, καθώς δεν αντιμετωπίσθηκε παρά μόνο ως προπαγανδιστικό υλικό που αποσκοπούσε να στηρίξει τις εθνικές διεκδικήσεις των Ελλήνων στη Μακεδονία.³¹

Αφετηρία για τη σύνταξη των ελληνικών στατιστικών του πρώτου μισού του 20ού αιώνα αποτέλεσε η στατιστική του Ιταλού Τζιοβάνι Αμαντόρι-Βιργκίλι, που δημοσιεύθηκε στο έργο του *La Questione Rumeliota e la Politica Italiana* το 1908.³¹ Ο

29. Cleanthes Nicolaides, *La Macédoine* (Βερολίνο, 1899), βλ. τον εθνογραφικό χάρτη που περιέχεται στην αρχή του βιβλίου.

30. H.R. Wilkinson, *Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia* (Λίβερπολ, 1951), σ. 120.

31. (Μπιτόντο, 1908), τόμ. 1.

Αμαντόρι-Βιργκίλι έκανε εκτενή αναφορά σε μια στατιστική που είχε δημοσιευθεί το 1904 στο *Bulletin d'Orient*³² και επαναδημοσιευθεί στην παρισινή εφημερίδα *Le Temps*, στις 27 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, από την Ελληνική Πρεσβεία στο Παρίσι. Η στατιστική της *Bulletin d'Orient* παρουσίαζε την εθνολογική σύνθεση των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου στις αρχές του αιώνα, η οποία, κατά την πηγή αυτή, είχε ως εξής:³³

Βιλαέτι	Έλληνες	Βούλγαροι
Θεσσαλονίκης	372.831	189.447
Μοναστηρίου	279.964	142.715
Σύνολο	652.795	332.162

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1910, ο Γραμματέας του Ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα, Αθανάσιος Χαλκιόπουλος, δημοσίευσε μια στατιστική η οποία, σύμφωνα με τους ελληνικούς ισχυρισμούς, βασιζόταν στην απογραφή που είχε διενεργήσει ο Τούρκος Γενικός Διοικητής των βιλαετίου Θεσσαλονίκης, Χιλμή Πασάς, το 1905. Σύμφωνα με τον Χαλκιόπουλο, η εθνολογική σύνθεση των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου είχε ως εξής:³⁴

32. Το *Bulletin d'Orient* είχε εκδοθεί με τη συνδρομή του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών για τη διαφώτιση της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης. Διευθυνόταν από το Μάρκο Δραγούμη, τον Καθηγητή Ανδρεάδη, ενώ αργότερα προστέθηκε και ο Περικλής Αργυρόπουλος· βλ. Περικλής Αλέξ. Αργυρόπουλος, «Ο Μακεδονικός αγών. Απομνημονεύματα» στην έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου Αίμουν, *O Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα* (Θεσσαλονίκη, 1984), σ. 6.

33. Amadori-Virgilj, ὁ.π., σ. 255.

34. Αθ. Χαλκιόπουλος, *H Μακεδονία. Εθνολογική στατιστική των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου* (Αθήνα, 1910), σσ. ε'-στ'.

<i>Βιλαέτι</i>	<i>Έλληνες</i>	<i>Βουλγαροί</i>
Θεσσαλονίκης	287.092	223.537
Μοναστηρίου	289.800	176.500
Σύνολο	576.892	400.037

Οι δύο στατιστικές, της *Bulletin d'Orient* και του Χαλκιόπουλου, που ευνοούσαν τις ελληνικές θέσεις, παρουσιάζουν σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα, ο αριθμός των Ελλήνων των δύο βιλαετίων του Χαλκιόπουλου είναι μικρότερος κατά 75.903 άτομα από τον αντίστοιχο της *Bulletin d'Orient*, σε αντίθεση με τον αριθμό των Βουλγάρων ο οποίος είναι αυξημένος κατά 67.875 άτομα. Ωστόσο, προσεκτικότερη ανάλυση αποδεικνύει πως το άθροισμα των Ελλήνων και των Βουλγάρων της *Bulletin d'Orient* είναι σχεδόν ίσο με το αντίστοιχο άθροισμα του Χαλκιόπουλου (984.957 έναντι 976.929). Η μικρή αυτή αριθμητική διαφορά θα μπορούσε να αποτελεί ένδειξη της εύλογης αστάθειας πολλών Σλαβοφώνων χωρικών, οι οποίοι αναγκάζονταν να δηλώνουν πίστη είτε στο Πατριαρχείο είτε στην Εξαρχία ανάλογα με τις πιέσεις που κάθε φορά δέχονταν. Φανερώνει επίσης πως το κριτήριο της εθνικής συνειδησης που χρησιμοποιήθηκε στις ελληνικές στατιστικές δεν ήταν απολύτως αξιόπιστο, καθώς οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας, όπως ήδη αναπτύχθηκε στην Εισαγωγή, περνούσαν εύκολα από το ένα στρατόπεδο στο άλλο, κυρίως λόγω των πιέσεων που τους ασκούνταν από τους εκπροσώπους των εθνικών κρατών που διεκδικούσαν τους Σλαβόφωνους ως ομοεθνείς.

Έχοντας ως βάση τη στατιστική του Χαλκιόπουλου, ο Αθανάσιος Χρυσοχόου στο βιβλίο του *Oι βόρειες επαρχίες της Ελλάδος και οι βουλγαρικές βλέψεις*,³⁵ προχώρησε το 1942 σε έναν υπολογισμό του αριθμού των «Βουλγάρων» που κατοικούσαν στα εδάφη τα οποία περιήλθαν στην Ελλάδα μετά τους Βαλκα-

35. (Θεσσαλονίκη, 1942), σσ. 30-31.

νικούς Πολέμους. Σύμφωνα με τον Χρυσοχόο, στις επαρχίες του βιλαετίου Θεσσαλονίκης που αποτέλεσαν μέρος της ελληνικής Μακεδονίας κατοικούσαν 86.890 «Βούλγαροι», ενώ στο αντίστοιχο τμήμα του βιλαετίου Μοναστηρίου οι «Βούλγαροι» ανέρχονταν σε 33.779. Συνολικά, σύμφωνα με την ίδια εκδοχή της απογραφής του Χιλιμή Πασά, 120.669 «Βούλγαροι» διαβιούσαν στο γεωγραφικό τμήμα της Μακεδονίας που λίγο αργότερα ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος.

Στο ίδιο περίπου συμπέρασμα κατέληγαν και οι δύο βασικές ελληνικές στατιστικές που δημοσιεύθηκαν κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου από τον Βλαδίμηρο Κολοκοτρώνη και τον Αλέξανδρο Πάλλη. Ο Κολοκοτρώνης στην κλασική του μελέτη *La Macédoine et l'Hellénisme. Étude historique et ethnologique*³⁶, έχοντας ως βασικό κριτήριο την εθνική συνείδηση, έκανε λόγο για «Σλαβόφωνους ακραιφνών ελληνικών αισθημάτων», εννοώντας σαφώς τους πρώην πατριαρχικούς Σλαβόφωνους της Μακεδονίας.

Ο Κολοκοτρώνης φαίνεται ότι βασίσθηκε στα απογραφικά δεδομένα του Αμαντόρι-Βιργκίλι, προσπάθησε όμως να τα προσαρμόσει στα γεωγραφικά όρια της ελληνικής Μακεδονίας. Έτσι, κατέληξε στο συμπέρασμα πως, την παραμονή των Βαλκανικών Πολέμων, στην ελληνική Μακεδονία ζούσαν 488.484 Έλληνες Πατριαρχικοί και 115.909 Σλάβοι Εξαρχικοί, δηλαδή Βούλγαροι, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε. Αναλυτικά, ο εθνολογικός πίνακας που έδωσε ο Κολοκοτρώνης έχει ως εξής:³⁷

Έλληνες	Βούλγαροι
<i>Βιλαέτι Θεσσαλονίκης</i>	
<i>Σαντζάκι Θεσσαλονίκης</i>	
Καζάς Θεσσαλονίκης	50.682
	4.239

36. (Αθήνα, 1919), σ. 516.

37. Colocotronis, σ.π., σ. 618.

	Έλληνες	Βούλγαροι
Καζάς Κασσάνδρας	40.746	0
Καζάς Αγίου Όρους	3.761	210
Καζάς Λαγκαδά	20.484	2.240
Καζάς Κιλκίς	625	17.436
Καζάς Κατερίνης	18.429	0
Καζάς Βέροιας	26.971	0
Καζάς Έδεσσας	16.859	5.149
Καζάς Γιαννιτσών	18.583	1.763
Καζάς Γευγελής*	664	3.187
Καζάς Δοϊράνης*	518	1.307
Σαντζάκι Σερρών		
Καζάς Σερρών	48.905	10.290
Καζάς Ζίχνας	23.155	3.700
Καζάς Σιδηροκάστρου	6.740	15.778
Καζάς Νευροκοπίου	2.530	11.611
Σαντζάκι Δράμας		
Καζάς Καβάλας	9.500	0
Καζάς Ελευθερούπολης	10.175	0
Καζάς Χρυσούπολης	460	0
Καζάς Δράμας	9.900	2.980
Θάσος	13.050	0
Βιλαέτι Μοναστηρίου		
Σαντζάκι Μοναστηρίου		
Καζάς Φλώρινας*	17.455	16.137
Καζάς Μοναστηρίου	7.535	2.374
Σαντζάκι Σερβίων		
Καζάς Κοζάνης	16.120	0

	Έλληνες	Βούλγαροι
Καζάς Σερβίων	14.690	0
Καζάς Γρεβενών	25.530	0
Καζάς Ανασελίτσας	23.653	0
Καζάς Πτολεμαΐδας	6.770	1.460
Σαντζάκι Κορυτσάς		
Καζάς Καστοριάς	45.733	15.934
Καζάς Κορυτσάς*	8.261	114
Σύνολο	488.484	115.909

[ο αστερίσκος (*) σημαίνει πως μόνο ένα τμήμα των σχετικών καζάδων περιλήφθηκε στην ελληνική Μακεδονία. Πιο συγκεκριμένα, προσμετρήθηκαν 23 χωριά του καζά Γευγελής, 8 χωριά του καζά Δοϊράνης, η πόλη του Σιδηροκάστρου (Δεμιό Χιοάρ) και 37 χωριά του ομώνυμου καζά, 14 χωριά του καζά Νευροκοπίου, η πόλη της Φλώρινας και 54 χωριά του καζά της, 24 χωριά του καζά Μοναστηρίου και 21 χωριά του καζά Κορυτσάς].

Κατά τον Κολοκοτρώνη, δεν υπήρχαν καθόλου Βούλγαροι στους καζάδες Κασσάνδρας, Κατερίνης, Βέροιας, Καβάλας, Χρυσούπολης (Σαρή Σαμπάν), Ελευθερούπολης (Πραβίου), Κοζάνης, Σερβίων, Γρεβενών, Ανασελίτσας και στο νησί της Θάσου. Αντιθέτως, οι Βούλγαροι υπερτερούσαν στους καζάδες Κιλκίς, Γευγελής, Δοϊράνης, Σιδηροκάστρου και Νευροκοπίου. Επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, το 4% των Βουλγάρων διαβιούσε στον καζά Θεσσαλονίκης, το 15% στον καζά Κιλκίς, το 5% στην Έδεσσα, το 2% στα Γιαννιτσά, το 3% στη Γευγελή, το 1% στη Δοϊράνη, το 9% στις Σέρρες, το 3% στη Ζίχνα, το 14% στο Σιδηρόκαστρο, το 10% στο Νευροκόπι, το 3% στη Δράμα, το 14% στη Φλώρινα, το 2% στο Μοναστήρι, το 1% στην Πτολεμαΐδα και το 14% στην Καστοριά.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο Αλέξανδρος Πάλλης στο βιβλίο του Στατιστική μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μα-

κεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924³⁸ υποστήριξε πως στις παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων, στα εδάφη που αποτέλεσαν την ελληνική Μακεδονία ζούσαν συνολικά 119.000 «Βουλγαρίζοντες». Ο Πάλλης, μάλιστα, δήλωσε ξεκάθαρα πως με τον όρο «Βουλγαρίζοντες» εννοούσε μόνον δύος από τους Σλαβόφωνους δεν είχαν ελληνική συνείδηση.³⁹ Ο ίδιος ανέφερε πως ως βάση των υπολογισμών του χρησιμοποίησε την απογραφή που δημοσιεύθηκε το 1904 στο *Bulletin d'Orient*.⁴⁰ Όπως και ο Κολοκοτρώνης έτσι κι αυτός προσπάθησε να υπολογίσει τα σχετικά στοιχεία αποκλειστικά για τα εδάφη που περιήλθαν στην Ελλάδα. Κατά συνέπεια, κατέληξε στα ίδια αποτελέσματα με τον Κολοκοτρώνη. Η μικρή απόκλιση των 4 χιλιάδων «Βουλγαρόφωνων» περίπου, που παρατηρείται μεταξύ των δύο υπολογισμών, εξηγείται εύκολα αν ληφθεί υπόψη το γεγονός πως τα πληθυσμακά στοιχεία για τους καζάδες Γευγελής, Δοϊράνης, Σιδηροκάστρου, Δράμας, Φλώρινας, Μοναστηρίου και Κορυτσάς, που τμήμα τους μόνον ανήκει στην Ελλάδα, είναι λογικό να μην μπορούν να υπολογισθούν με ακρίβεια.

Οι υπολογισμοί του Πάλλη αποτέλεσαν στα χρόνια που ακολούθησαν τον κατευθυντήριο οδηγό για το σύνολο σχεδόν των Ελλήνων που ασχολήθηκαν με τον πληθυσμό της Μακεδονίας. Ο ισχυρισμός του για την ύπαρξη 119.000 «Βουλγαρίζοντων» λίγο πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους έγινε αποδεκτός εν συνεχεία από όλους σχεδόν τους Έλληνες ιστορικούς που ασχολήθηκαν με το θέμα, ακόμα κι από τους πλέον έγκριτους.⁴¹

38. (Αθήνα, 1925).

39. Γράφει συγκεκριμένα ο Πάλλης: «Έλληνες εννοούμε εκείνους που έχουν αναμφισβήτητη ελληνική συνείδηση. Γι' αυτό είναι ανάγκη να διακρίνουμε από τον άλλο πληθυσμό τους βουλγαρίζοντας» βλ. Πάλλης ό.π., σ. 9.

40. Πάλλης, ό.π., σ. 11.

41. Βλ. Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and*

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως οι ελληνικές στατιστικές των αρχών του 20ού αιώνα παρουσιάζουν συνέπεια ως προς το κριτήριο που χρησιμοποιούν για τη διαπίστωση της εθνικής ταυτότητας των Σλαβόφωνων καθώς και ως προς τα απογραφικά δεδομένα που δημοσιεύουν. Το βασικό ελληνικό επιχείρημα βασίζεται στην πεποίθηση ότι η μητρική γλώσσα δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι αποτελεί αξιόπιστο κριτήριο εθνικής ταυτότητας. Προκειμένου για τους Σλαβόφωνους της Μακεδονίας, εκείνοι που παρέμειναν πιστοί στο Πατριαρχείο θεωρήθηκαν από τους Έλληνες που ασχολήθηκαν με τον πληθυσμό της Μακεδονίας ότι είχαν ελληνική συνείδηση. Η επιχειρηματολογία διαμορφώθηκε και εκφράσθηκε από τον Βλαδίμηρο Κολοκοτρώνη αλλά κυρίως από τον Αλέξανδρο Πάλλη, ο οποίος με τις μελέτες του αναδείχθηκε σε θεωρητικό της επίσημης ελληνικής ιστοριογραφίας για τη Μακεδονία και την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού της.

β') Βουλγαρικά στατιστικά στοιχεία⁴²

Οι Βούλγαροι ιστορικοί και εθνογράφοι ασχολήθηκαν εκτεταμένα με τη Μακεδονία και την εθνολογική της σύνθεση. Δημοσίευσαν μάλιστα, νωρίτερα από τους Έλληνες, αναλυτικές στατιστικές του πληθυσμού της. Σε αντίθεση με τους Έλληνες μελετητές, οι Βούλγαροι ομόλογοι τους χρησιμοποίησαν ως βασικό κριτήριο για τη σύνταξη των στατιστικών τους όχι την εκκλησιαστική υπαγωγή, αλλά τη μητρική γλώσσα ως τεκμήριο

its Impact upon Greece (Χάγη, 1962), σ. 134, George B. Zotiades, *The Macedonian Controversy* (Θεσσαλονίκη, 1961), σ. 39, Evangelos Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, σ. 47 και M. I. Μαυρογορδάτος, *Η Βόρειος Ελλάς και οι Βούλγαροι* (Αθήνα, 1944), σσ. 15-16.

42. Για μια αναλυτική παρουσίαση και κριτική των βουλγαρικών απογραφών, βλ. το πρόσφατο άρθρο του Ντέμελιν Λούτσεφ, «Ιξ ιζμερένιατα

της εθνικής συνείδησης των κατοίκων της περιοχής. Το κριτήριο της γλώσσας ευνοούσε σαφώς τη Βουλγαρία, αφενός επειδή οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας μιλούσαν ένα γλωσσικό ιδίωμα που έμοιαζε περισσότερο με τη Βουλγαρική παρά με άλλη σλαβική γλώσσα και αφετέρου διότι η γλώσσα ήταν το κριτήριο που δέχονταν οι περισσότεροι Δυτικοί επιστήμονες ως βασικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας μιας ανθρώπινης κοινότητας.

Η πρώτη ολοκληρωμένη βουλγαρική στατιστική παρουσιάσθηκε το 1900 από τον Βασίλ Κάντσωφ⁴³ στο έργο του *Μακεντόνια. Επνογράφια ι Στατιστικά* [Μακεδονία. Εθνογραφία και στατιστική].⁴⁴ Ο Κάντσωφ, με την ιδιότητα του Επιθεωρητή των βουλγαρικών σχολείων, ταξίδεψε πολύ στο εσωτερικό της Μακεδονίας συλλέγοντας στοιχεία για τη θρησκευτική και τη γλωσσική σύνθεση του πληθυσμού της. Στο έργο του προέβαλε κι αυτός ως βασικό κριτήριο για τη διάκριση του πληθυσμού τη

να «νεοσπορόμοτο». Σουβρέμενι προέκτου β ναούτσνοτο πόλε να μπούλγκαρσκατα βιζια βούρχου «Νασελένιετο να Μακεντόνια β περιόντα 1878-1912» πρεξ πρίσματα να στατιστίκιτε» [Για τη διάσταση του «αναμφισβήτητου». Σύγχρονες προεκτάσεις στο επιστημονικό πεδίο της βουλγαρικής άποψης σχετικά με τον «πληθυσμό της Μακεδονίας την περίοδο 1878-1912», μέσα από το πρόσμα των στατιστικών], στο Βαλέρι Ρουσάνοφ (επιμ.), *Ασπέκτι να Επνοκούλτονόρνατα σιτουάτσια. Όσεμ γκοντίνι ποκούσνο* (Σόφια, 2000), σα. 343-381.

43. Ο Βασίλ Κάντσωφ γεννήθηκε το 1862. Σπούδασε Χημεία στη Ρωσία και τη Γερμανία. Ακολούθως εργάσθηκε ως καθηγητής σε διάφορα μέρη της Μακεδονίας, ενώ παράλληλα συχολογήθηκε με την εθνογραφία του μακεδονικού χώρου. Ήταν στέλεχος του Προοδευτικού-Φιλελεύθερου κόμματος, υπό τη σημαία του οποίου εκλέχθηκε Αντιπρόσεδρος της Χ' Τακτικής Λαϊκής Συνέλευσης της Βουλγαρίας. Το 1902 τοποθετήθηκε Υπουργός Λαϊκής Διαφύτισης, αλλά λίγους μήνες αργότερα δολοφονήθηκε μέσα στο υπουργείο του από κάποιον απολυμένο υπάλληλο· βλ. Μίλεν Κούμανωφ, *Μακεντόνια. Κράτουντιστορίσεσκι σπραβότσνικ* [Μακεδονία. Σύντομο ιστορικό εγχειρίδιο] (Σόφια, 1993), σ. 134.

44. (Σόφια, 1900).

μητρική γλώσσα, συνυπολόγισε όμως ως βασικό παράγοντα και το θρήσκευμα, κάθε φορά που ήθελε να κάνει τη διάκριση ανάμεσα σε Χριστιανούς και Μουσουλμάνους. Αγνόησε ωστόσο σκόπιμα το διαχωρισμό του χριστιανικού πληθυσμού σε Πατριαρχικούς και Εξαρχικούς. Οι στατιστικές του χρησιμοποιήθηκαν για να ενισχύσουν το όραμα της «Μεγάλης Βουλγαρίας» και τις εθνικές της διεκδικήσεις στη Μακεδονία. Σύμφωνα με τον Κάντσωφ, η εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου είχε ως εξής:⁴⁵

Βιλαέτι	Βούλγαροι		Έλληνες		Σύνολο
	Χριστιανοί	Μουσουλμάνοι	Χριστιανοί	Μουσουλμάνοι	
Θεσσαλονίκης	454.180	97.620	153.821	920	1.164.539
Μοναστηρίου	333.856	36.069	56.908	13.453	663.027
Σύνολο	788.036	133.689	210.729	14.373	1.827.566

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1905, ο Ντ. Μπρανκώφ δημοσίευσε μια νέα στατιστική για τον πληθυσμό και τα σχολεία της Μακεδονίας. Ο Μπρανκώφ, ψευδώνυμο του Ντ. Μίσεφ, Γραμματέα της Βουλγαρικής Εξαρχίας, άντλησε τα περισσότερα από τα στοιχεία του από εθνογραφικό χάρτη της περιοχής που είχε δημοσιεύσει η Εξαρχία το 1901.⁴⁶ Σύμφωνα με τους δικούς του υπολογισμούς, η εθνολογική σύνθεση των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου είχε ως εξής:⁴⁷

45. Κάντσωφ, δ.π., σσ. 281-283. Για μια λεπτομερέστερη κριτική της απογραφής του Κάντσωφ, βλ. Vemund Aarbakke, «Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia, 1870-1913» (ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία που υποβλήθηκε στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης, KUA, στο Ινστιτούτο Μελετών για την Ανατολική Ευρώπη, Κοπεγχάγη, 1992), σσ. 9-12.

46. Wilkinson, δ.π., σσ. 136-137.

47. D.M. Brancoff, *La Macédoine et sa population chrétienne* (Παρίσι, 1905), σσ. 240-243.